

עודכן ב- 21/08/2007 20:35

איך מדברים על עוני

הספר "נשים בעוני" מספר את סיפור קריסת מדיניות הרווחה הישראלית; הוא מבוסס על ראיונות עם 13 נשים החיות בעוני מחפיר, מבקש להתחקות אחר סיפור חייהן וחושף עולם של מצוקה והשפלה, אבל גם של אומץ ויצירתיות. עדויות ממלחמת הישרדות יומיומית

מאת גיש עמית

נשים בעוני: סיפורי חיים

מיכל קרומר-נבו. סדרת מגדרים, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 247 עמ', 82 שקלים

הספר הזה הוא מעשה חשוב מאין כמוהו של הפניית עורף; הוא מגלם התנגדות עיקשת לשפה שבה מדברים על עוני, ובה בעת מודעות לסכנות האורבות לפתחה של כל כתיבה על עוני: שהרי כתיבה על עוני נעשית תמיד בחסותו של המרחק המפריד בין אלה שאין להם, ולפיכך גם אלה שהם מושתקים וחסרי קול, שאינם יכולים לייצג את עצמם, לבין אלה הכותבים עליהם במוספי הכלכלה, בספרים אקדמיים וגם במוספי הספרים (והמרחק בין הלשון של מוספי הכלכלה ללשונם של כותבים ומבקרים מהשמאל החברתי תמיד גדול פחות מכפי שנדמה).

כיצד אם כן כותבים על עוני? בראש ובראשונה מתוך התנגדות ללשון שבה העוני נכתב בדרך כלל בתרבות הישראלית: התנגדות לשיח הציבורי של "תרבות העוני" המאשים את העניים בעוניים, אך לא פחות מכך התנגדות לשיח הביקורתי הליברלי התופס את העוני אך ורק במונחים פוליטיים של דיכוי חברתי, וגם ללשון האקדמית, המתיימרת לאובייקטיביות מדעית שבה העניים הם מושאים של מחקר אמפירי, אותה לשון שחלקים ניכרים ממנה הם הדהוד של ניכור המשתכפל עד אין קץ.

ובה בעת, התנגדות ללשון של המוסדות האמונים על טיפול בעניים, לשכות הרווחה והעובדים הסוציאליים, שבעבורם, כפי שכותבת מיכל קרומר-נבו (ובצדק רב), קולם של העניים הוא לעתים רעש ותו-לא, מטרד, מפני שהעניים אינם אסירי תודה על מה שניתן להם במשורה, והם מעיזים להחציף פנים ולדרוש עוד, או מפני שידיהן של עובדות סוציאליות עמוסות כל כך עקב תנאי עבודה בלתי נסבלים, עד שכל מבוקשן הוא שיונח להן לנפשן (ואין זה מקרה, כמובן, שרוב עובדי הרווחה הם נשים, וכך מתגלית קירבה בין שתי קבוצות הניצבות לכאורה משני צדי המתרס, ואולי גם זה, כלומר הקירבה, אבל גם התשוקה להסוותה, אחת הסיבות להתנערותו התכופה של השיח הטיפולי מהעניים).

גם הספר הזה עצמו מבוסס על מחקר אקדמי במחלקה לעבודה סוציאלית, כלומר על אותה הבחנה בין "שם" ל"כאן" שאת תוקפה הוא מבקש לערער; אלא שהעניים בו מדברים "לא יפה" - הלשון שלהם, בניגוד משווע ללשון האקדמית או ללשון של ביקורת הספרות, היא לעתים קרובות עילגת, שבורה או בלתי תקינה. ולכן כל ניסיון, ולו גם הכן ביותר, להשמיע את קולם בקולם, כלומר להתגבר על שאלת הייצוג, מוליד בהכרח דיסוננס או צרימה, או שהוא נידון להוליד, בעל כורחו ממש, סוג חדש של זרות.

הנה דוגמה: "רינה היא היחידה שתולה את הקשיים במשפחת המוצא בתפקודה של אמה (ולא של האב). היא החמישית במשפחה בת שבעה ילדים. תפקידה היה להתלוות לאמה בעבודתה כעוזרת בית, ולסייע לה בניקיון בתיהם של אחרים, בנוסף לחובתה לדאוג לניקיון בית ההורים". עד כאן ההקדמה של המחברת, ומכאן רינה עצמה: "עכשיו, עוד לפני שהייתי בכיתה א' כבר היינו רק שלושה בבית - אני ואחי ואחותי היותר קטנה ממני... היא (האמא)

היתה לוקחת את המקל של המזרונים ומרביצה לי. את אחי היא אהבה כי הוא בן יחידי, את אחותי הקטנה היא אהבה כי היא הכי קטנה... ואני המשרתת, היא צריכה לבוא מהעבודה והבית נקי" (עמ' 106. שלוש הנקודות במקור, ג"ע).

שני קולות נשזרים איפוא זה בזה, קולה של רינה וקולה של המחברת, מאופק ורגיש, אך עדיין קולה של הסמכות הפרשנית, המארגנת, המעניקה מובן, הקושרת את האישי עם הציבורי והפוליטי. וכל כמה שקרומר-נבו מודעת לפריווילגיות המכוננות את סמכותה, קשה מאוד, אם לא בלתי אפשרי, להתגבר על הפער הזה. אבל חשוב להדגיש שהנשים, שאת קולן מבקש הספר להשמיע, אינן רק שותפות פסיביות למשחק שכלליו נקבעים במחוזות זרים: בשעה שכוחה של המחברת נובע מעדיפות ההשכלה הפורמלית שלה, ממעמדה החברתי ומהעובדה שהיא זו שיוזמת את המפגש, היתרון של הנשים "נובע מכך שאני מבקשת את קירבתן ואת שיתוף הפעולה שלהן יותר ממה שהן רוצות את אלה שלי, וכן מהעובדה שהן מצויות בביתן, ממלכתן" (עמ' 64).

הספר, המבוסס על ראיונות עם 13 נשים החיות בעוני מחפיר, מבקש להתבונן בעוניין של הנשים מבפנים. תחת שיפוט מנקודת מבט חיצונית הוא מציע הקשבה לא-ביקורתית ומכבדת, המעלה על נס את יכולותיהן ואת כוחותיהן של הנשים; תחת עמדה הרואה בנשים בריות נחשלות, עלובות או קורבנות הראויות לבוז או לרחמים, הספר חושף את המנגנונים החברתיים היוצרים ומעצבים את עוניין של הנשים, והוא גם שופך אור על הדילמות והקשיים שלהן כדי לגלות עד כמה הן נחושות, אמיצות ויצירתיות (העובדה שהן מסתייעות בכל מי שמוכן לעזור, או תובעות בתוקף סיוע, אינה עדות לפסיביות או לתלות במנגנוני המדינה, אלא ביטוי של מאבק עיקש מאין כמותו, וכן של סירוב להיכנע לייאוש).

תחת כל אותן האשמות, שהעולם מטיח בהן שוב ושוב, מציג הספר את שוליותן רבת-הפנים והכפויה של הנשים, תולדה של דיכוי חברתי, מעמדי, כלכלי ומגדרי, ומתחקה אחר שלבים שונים בחייהן, החושפים עולם רווי מצוקה ומלחמת הישרדות יומיומית התובעת את כל כוחות הגוף והנפש.

הספר הוא גם עדות לקריסת מדיניות הרווחה הישראלית ולמחיר שהיא גובה מקורבנותיה: ב-2003, חמש שנים לאחר שנפגשה עמן לראשונה ובעיצומן של "הגזירות הכלכליות" והקיצוץ בקצבאות הרווחה, שבה המחברת לנשים כדי לקבל את הסכמתן לפרסום וכדי לשמוע מה אירע מאז בחייהן. העובדה שכל כך מעט השתנה, ושצאל חלקן המצב הורע במידה ניכרת, היא תולדת אותן שנים שחורות של הפרטה מסיבית וגידול חריף בממדי האי-שוויון, והיא גם זו שהופכת את אחרית הדבר לחלק הקשה ביותר לקריאה בספר.

קרומר-נבו מדמה את ההתמודדות עם העוני לתפירה של שמיכת טלאים. את מה שהשיח הפוליטי-כלכלי מבין במונחים של "תרבות עוני", כתוצר של בורות, אינפנטיליות, היעדר רצינוניות וסדר עדיפויות פגום, היא ממקמת בתוך הקשר פוליטי ואישי כאחד. היא דנה בפמיניזציה של העוני ובסיבות לדחיקתן של נשים עניות אל מחוץ לתחומי הסדר החברתי. נשים המסרבות לקבל מחשבים מיושנים מתוארות לא ככפויות טובה, אלא כבעלות כבוד עצמי; דבריה של אחת המראיינות, עידית שמה, המספרת על רצונה לפתור את מצוקתה הכלכלית באמצעות קיום יחסי מין עם גבר קבוע תמורת תשלום, מתוארים כפתרון נואש למציאות בלתי נסבלת.

מבעד לסיפורי הנשים מסתבר עוד, כי בתנאים שבהן גדלו, נישואים מוקדמים אינם סימפטום של חשיבה פגומה, כי אם תולדה של חוסר ברירה והדרך היחידה הפתוחה לפני הנשים להיחלץ ממצבן, ואגב כך נחשפים גם הצביעות והמוסר הכפול המאפיינים את היחס לנשים עניות: "חיי הנישואים (של נשים בעוני) חייבים להיות מוצלחים כדי להוכיח כי הן בשלות, אחראיות ובעלות תבונה. כישלון של חיי הנישואים הופך במהרה להרשעה. כל כישלון הוא הוכחה לאשמתן, חיזוק נוסף למי שחשד בהן מלכתחילה כי הן מועדות ליפול. מי שמטיח האשמות בנשים מן המעמד הבינוני צריך להוכיח את אשמתן. נשים החיות בעוני, לעומת זאת, צריכות שוב ושוב, באינספור אינטראקציות יומיומיות, להוכיח את חפותן וצדקתן" (עמ' 96-97).

לעתים המחברת נקרעת בין אמפתיה - שאין לבלבל אותה עם פטרונות - לבין הסתייגות, למשל כשאחת הנשים מספרת לה כיצד מחויבותה המוחלטת לילדיה (שלא יחסר להם דבר, שלא יידעו כמה ענייה אמם, שלא יקנאו בילדים אחרים; ככלל, המחויבות הבלתי מתפשרת הזאת נוכחת לכל אורך הספר, והיא עומדת בניגוד מוחלט לכל הטענות בדבר הקשר בין עוני להזנחת ילדים) הביאה אותה לקנות להם טלוויזיה חדשה, בשעה שאין לה כסף לתשלום שכר הדירה. התיאור אינו מוליד את הטענה בדבר סדר עדיפויות לקוי, הנשמעת תכופות כלפי עניים, אלא את ההיפך הגמור מכך: הוא מעמיד אותנו, הקוראים, לפני מסכת הבחירות הבלתי-אפשרית הניצבת לפני מיכל, מעורר בנו הזדהות עם מצבה ומבהיר מעל לכל ספק שבתנאים שנכפו עליה זו אכן דילמה קשה ונוראה.

הקריאה בספר מלווה בכאב רב: קודם כל כאבן של הנשים, הניזון מזיכרונות הילדות - כל הנשים נולדו לתוך עוני, ורובן היו קורבנות להתעללות רגשית או מינית - ומסבלות ההווה, אך גם מהפחד מפני העתיד המצטייר כחסר תוחלת: "תשמעי, מה אני אגיד לך?", אומרת סיגל, "לפעמים אני... אני צוחקת מכאב. תאמיני לי, לא, לא מזה שטוב לי, או... מכאב אני, אני, איך אומרים? אני צוחקת מלברוח מהמציאות. אבל בתוכי אני ריקה, ואני... מה אני אגיד לך? לפעמים אני מאבדת תקווה כשאני יודעת שאסור לי" (עמ' 78). אחר כך יבוא גם כאבה של המחברת, המתנערת מעמדת המראיין האובייקטיבי, כדי לגלות מידה לא מבוטלת של מעורבות והזדהות רגשית, ולבסוף, באורח בלתי נמנע, גם כאבו של הקורא, המוצב פנים אל פנים מול עוול שכל כולו מעשה ידי אדם, ולפיכך כזה שאין ממנו מחסה.

הכאב הזה עשוי להצמיח רחמים, חמלה או בוז, כלומר את התמשכותם של העיוורון וההתכחשות, אך הוא עשוי גם להיות ראשיתה של אתיקה חדשה המבוססת על סולידריות ואחריות. תמימה וחסרת סיכוי ככל שהצעה מעין זו נשמעת, יש בכוחה להוליד מעשה פוליטי של שינוי.

גיש עמית מלמד בבית הספר הערבי הדמוקרטי ביפו וכותב עבודת דוקטורט בחוג לספרות עברית באוניברסיטת בן גוריון

כל הזכויות שמורות, "הארץ" ©

סגור חלון